

**«КОРОТКА ПЕРЕДИШКА ЧАСІВ АПОСТОЛА»:
ГЕТЬМАНЩИНА У 1727–1734 РОКАХ**

Велика і знакова частина нашої національної історії ґрунтується на минувшині Гетьманщини (Гетьманської України), народженої за епохальної доби Національно-визвольної війни середини XVII ст. Гетьманщиною для визначення передусім території, що підпорядковувалася гетьманському реґіменту, та періоду існування автономної держави з особливою формою самоврядування (військової демократії) у вигляді козацького гетьманату традиційно називали спочатку Правобережну і Лівобережну Україну, на відміну від Слобожанщини. Пізніше термін набув більш вужчого територіального звучання, і ним стали означувати десять полків «Задніпря» – Лівобережної України з Києвом, на противагу Правобережній і Слобідській, де не поширювалася влада гетьмана¹. Характерно, що на сторінках Ніжинського літопису XVIII ст. (датується від 1736 р.) сім разів послідовно вживається політонім «Гетманщина»². В офіційних російських джерелах XVIII ст. козацька автономія здебільшого фігурувала як «Мала Росія»³.

У доволі насиченій подіями та героями історії Гетьманщини першої половини XVIII ст., для якої після виступу Івана Мазепи, відтак упокорення на крові – «батуринської різні», «лебединського колесування» та програної мазепинцями Полтави, розпочався вельми жорсткий період, світлим проміжком у якому завжди виділялися роки гетьманування Данила Апостола. В січні 1930 р. Михайло Грушевський у передмові до посмертної збірки праць свого улюбленого учня і дослідника Гетьманщини Івана Джиджори слушно назвав часи між Мазепою і Розумовським першим ліквідаційним періодом,

---

¹ Мякотин В. Гетманщина // Энцикл. словарь /Ф.А. Брокгауз и А.И. Эфрон. – СПб., 1893. – Т. VIII. – Ст. 16. – С. 600.

² Літопис з Ніжина 1425–1757 [рр.] / Корпанюк М. Ніжинський літопис XVIII століття // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1996. – Т. ССXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 477, 478, 479, 482.

³ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998. – С. 8.

«Коротка передишка часів Апостола»

який розділений «короткою передишкою часів Апостола»¹. Жоден із представників старої та нової української історіографії, зрештою, і не пробував заперечити

чи засумніватися з приводу цього висновку авторитетного метра.

Ще на початку минулого століття найбільш ґрунтовними у цьому плані, після окремих археографічних публікацій Олександра Лазаревського² та Михайла Слабченка³, стали розвідки Івана Джиджори⁴. Саме він, вслід за Михайлом Грушевським, який називав Д. Апостола «одним із останніх представників кращих часів старих поколінь автономістів, які ще не зневірилися у можливості принципової політики»⁵, протиставляв останнього – «рішучого автономіста» – його безвольному, як на перший погляд, попереднику з гетьманською булавою – Івану Скоропадському⁶.

У 1918–1919 рр. випускник Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині Василь Дубровський під керівництвом професора Георгія (Юрія) Максимовича на друкованих джерелах підготував кандидатську (випускню) роботу «Данило Павлович Апостол та його гетьманство»⁷. Згодом, у 1926–1927 рр. він її сутєво доопрацював і розширив на основі архівних збірок Харкова, Києва, Москви, Ленінграда, Дніпропетровського історичного

---

¹ Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. V.

² Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества XVII–XVIII вв. Апостолы // Русский архив. – 1875. – Т. I. – С. 1–91; Его же: Дневник Петра Даниловича Апостола (май 1725 г. – май 1727 г.) / Публ. А. Лазаревского // Киев. старина. – 1895. – Т. L. – № 7 (Іюль) (№ 8 (Август)). – С. 100–155; Его же: Ходатайство гетмана Апостола о назначении в Глухов второго доктора // Там же. – 1902. – Кн. II. – Т. LXXVI. – С. 88–89 та ін.

³ Протокол отпускных писем за гетмана Апостола 1728 года тут и по отъезде его вельможности записки щоденния при конце того ж года 1728. – Одесса, 1913.

⁴ Джиджора І. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. LXI. – Кн. V. – С. 1–40; Пришляк В. Історія гетьманства Данила Апостола у висвітленні Івана Джиджори // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15: CONFRATERNITAS. Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича. – С. 749–760.

⁵ Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – 2-е изд. – С. 255.

⁶ Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – С. 57, 131.

⁷ Державний архів Чернігівської області, відділ у м. Ніжині. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 2364. – Арк. 2–2 зв.

музею (лише вступ і три глави праці налічували 356 сторінок) й намагався надрукувати як монографію¹. 1928 р. В. Дубровський зробив доповідь про політичні відносини України і Росії за часів гетьмана Апостола на засіданні Історичної секції ВУАН під керівництвом М. Грушевського, згодом, у 1931 р. – на засіданні Інституту історії української культури академіка Д. Багалія у Харкові на тему «Фінанси України за доби гетьмана Апостола». За спогадами самого дослідника, матеріали та готові розділи праці загинули під час Другої світової війни, зокрема, 1943 р. у Харкові, а рукопис першої кандидатської студії того ж року залишив у Львові, де сліди його загубилися².

В середині минулого століття в діаспорі постать Д. Апостола на тлі доби доволі вичерпно охарактеризував у своїй фундаментальній монографії Борис Крупницький³. Серед новітніх праць виразно виділяються спеціальні розвідки київських академічних істориків Івана Бутича⁴, Нелі Герасименко⁵ та Віктора Горобця⁶.

Разом з тим неповних сім років правління (від 1 (12) жовтня 1727 р. до 17 (28) січня 1734 р.) поважного у літах, майже 80-літнього гетьмана, з огляду на велику й до кінця розібрану джерельну базу, спонукає до наголошення та розв'язання безлічі питань, відповіді на які допомогли б реконструювати наближений до історичної дійсності цілісний портрет детермінованих між собою політики і суспільства козацької України в перше десятиріччя другої

---

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 1235 (Грушевські – історики і філологи). – Оп. 1. – Спр. 462. – Арк. 1–2, 4; Шестюк Т. Незнані листи Василя Дубровського до Михайла Грушевського // Сіверянський літопис. – 2006. – № 3 (69). – С. 80–81.

² ЦДАВО України. – Ф. Р–3956. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5–6 зв.; Дубровський В. Мій учитель – проф. Г.А.Максимович (Спогад) // Український історик. – 1964. – Ч. 4. – С. 34.

³ Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол та його доба (1727–1734). – Авгсбург, 1948.

⁴ Бутич І. Гетьман Данило Апостол – захисник вольностей козацьких // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – К., 2004. – С. 466–469.

⁵ Герасименко Н.О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 92–102.

⁶ Горобець В.М. Реставрація гетьманської форми правління (1727 р.): причини та результати (До питання про інкорпорацію Гетьманщини) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку / Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань. – К.–Черкаси, 1993. – С. 104–108; Горобець В. Данило Апостол // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – С. 225–234; Горобець В. «Волимо царя східного...»: Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К., 2007. – С. 409–422.

чверті XVIII ст. У наш час, коли на повну силу розвивається історична Мазепіана¹, достатньо ґрунтовно досліджено періоди гетьманування Івана Скоропадського², Павла Полуботка³ та Кирила Розумовського⁴, постать Данила Апостола та його епохи, скромно залишається ніби у тіні праці Б. Крупницького, після публікації якої минуло не мало-не багато, але все ж 60 літ⁵.

Сутність козацької автономії, фактично – станової республіки із само-назвою Військо Запорозьке, ґрунтувалася на східній інституційній моделі військово-політичної організації (по суті, ордену) – Запорозької Січі у поєднанні з окремими, шляхетськими за змістом, традиціями річпосполитського устрою, такого органічного і притаманного для решти Європи. Разом з тим козацька автономія була тісно пов'язана зі всіма процесами та змінами, що тоді проходили у російському політичному середовищі новопосталої імперії, яка неухильно поширювала свою самодержавну централізацію на українську етнічну територію⁶. Спадщина Золотої Орди мала безпосередній вплив на

---

¹ Археографія: Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – К.–Львів, 2002. – Ч. I; Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – К.–Львів, 2006. – Ч. II; Листи Івана Мазепи.1687–1691. – К., 2002. – Т. 1; Гетман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт–Петербурга: В 2 вып. – Вып.1: 1687–1705 гг. – СПб., 2007; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – К., 2007; Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах. – К., 2009; Історіографія: Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Вид. 3–є, доп. і випр. – Нью–Йорк–Київ–Львів–Острого–Торонто, 2003; Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. – К., 2003; Павленко С. Іван Мазепа. – К., 2003; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004; Таирова–Яковлева Т. Мазепа. – М., 2007; Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять / Матеріали міжнародної наукової конференції (15–17 жовтня 2008 р., Київ–Полтава). – К., 2008; Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. – К., 2008; //<<http://www.mazepa.name/> etc.

² Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К., 1998; Гуржій О.І. Гетьманська влада в Українській козацькій державі першої чверті XVIII ст. (на прикладі діяльності І. Скоропадського): Дисертація ... докт. іст. наук. – К., 1999; Гуржій О. Іван Скоропадський. – К., 2004.

³ Коваленко О.Б. Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів, 1996; Універсали Павла Полуботка (1722–1723). – К., 2009.

⁴ Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): В 2–х ч. – К., 2008.

⁵ Сучасне перевидання: Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. – К., 2004. – 288 с.

⁶ Величенко С. Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тягlosti в українській історіографії XVII–XVIII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* – К., 1992. – Т. I. – С. 121.

формування державної системи Московського царства, яку великою мірою скалькували з ординської. Саме тому активна реформаційна діяльність деспотичного Петра I з далекосяжною метою масштабної модернізації чи, точніше, «вестернізації» патріархальної Московської держави¹ розгорталась азійськими методами і зводилася, за спостережливим висловом В. Липинського, до того, аби європеїзувати вже «готовий татарський державний поміст»². Потужний імператив розбудови універсальної наднаціональної схеми та надцентралізація Московського царства великою мірою привели на початку 1720-х рр. до переростання цього царства в імперію, відповідно до формули «Московія + Україна = Росія»³. Реформа державного управління, проведена царським урядом у 1722–1727 рр. в Гетьманщині через імплантовану в державний організм Гетьманату Малоросійську колегію, що за своїм складом, підпорядкуванням й організаційними засадами функціонування була суто російською владною структурою петровської доби, суттєво обмежила козацьку автономію і прискорила «кінець старої Малоросії»⁴. Своєрідна держава в державі була тимчасово позбавлена одного з важливих атрибутів адміністративної автономії – інституту гетьманату.

Проте політична кон'юнктура навколо російського імператорського трону після смерті Петра I⁵ та реальна загроза майбутньої війни з Османською Портою підготували ґрунт для повернення Україні частини її прав та вольностей. Щоб зняти певне напруження в імперії та в Малоросії, зокрема, дозволили реставрацію гетьманської форми правління – «но под присмоктром», – така собі «контрольована відлига» після затяжної «зими» репресій по

---

¹ Каменский А. Россия в XVIII веке. – М., 2006. – С. 66.

² Липинский В. Украина на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Відень, 1920. – С. 147.

³ Дейвіс Н. Європа: Історія. – К., 2000. – С. 576. За змістом уперше до цієї формули впритул, правда без виведення, підійшов представник львівської історичної школи М. Грушевського і фундатор новітньої національної географії Степан Рудницький. Див. його: Політична географія України. – [Варшава], 1943. – С. 31.

⁴ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. – С. 308.

⁵ Серед праць сучасної російської історіографії про «епоху дворцових переворотів» детальніше див.: Каменский А. Российская империя в XVIII веке: традиции и модернизация. – М., 1999. – С. 137–169; Павленко Н.И. Екатерина I. – М., 2004; Павленко Н.И. Меншиков: Полудержавный властелин. – 2-е изд. – М., 2005; Павленко Н.И. Петр II. – М., 2006; Анисимов Е. Анна Иоанновна. – М., 2004; Курукин И.В. Эпоха «дворских бур». Очерки политической истории послепетровской России, 1725–1762. – Рязань, 2003; Курукин И. Бирон. – М., 2006; а також археографічне видання: Повседневные записки делам князя А.Д. Меншикова. 1717–1720, 1726–1727. – М., 2000 та ін.

мазепинській катастрофі. Атмосфера страху, яку через розправи і заслання культивував петровський режим, не лише викривила характери, але й позбавила їх твердості, бо саме тоді в українському суспільстві проявилася і привилася спеціальна прикмета – здібність пристосовуватися до обставин¹.

Одним із головних промоторів відновлення інституту гетьманату став «світліший князь» і тіньовий правитель Росії, рейхс-маршал О.Д. Меншиков. На той час при дворі загострилося давнє ворогування та суперечки між представниками «худородної» нової знаті – Меншиковими і Толстими². За підтримку своєї партії у закулісній боротьбі за владу цей російський «ненависний Голіаф», як позаочі називали О.Д. Меншикова, ладен був на все. Таким способом він віддячив українцям за політичні послуги і особливо миргородському полковнику, давши йому після Павла Полуботка «зелене світло» на шляху до гетьманської булави. Приятельство з О. Меншиковим тягнулося ще з часів довголітнього полковникування Д. Апостола у Миргородському полку. 7 травня 1720 р., наприклад, Д. Апостол з корогами, трубами, литаврами і почтом під звуки салюту з 11 гармат зустрічав О. Меншикова в родовій посілости Сорочинцях, а потім 15 травня проводжав його з Гадяча, де були маєтки «світлішого»³. Із цього періоду за 1720–1727 рр. збереглися «Письма к князю Меншикову от Данила Апостола миргородского полковника», які ще у 1908 р. виявив І. Джиджора⁴.

Про тісні стосунки О. Меншикова з Апостолами красномовно свідчать також досить детальні франкомовні щоденники гетьманича Петра Апостола, в якому від початку лютого до кінця травня 1726 р. фіксуються доволі часті візити обох Апостолів до князя Меншикова – складається таке враження, що вони просто «не вилазили» з його палацу. Ці візити, що відбувалися у звичних рамках досить поширеної тогочасної системи патронату, після від'їзду Данила 27 травня 1726 р. в Україну самостійно й успішно продовжував Петро Апостол наступного 1727 р.⁵ Значну роль у тому, що «людина Меншикова», як

---

¹ Джиджора І. Матеріали московського «Архива Министерства Юстиції» до історії гетьманщини // ЗНТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXVI. – Кн. VI. – С. 81.

² Павленко Н.И. Александр Данилович Меншиков. – М., 1983. – С. 150.

³ Юрнал 1720 году // Труды и дни Александра Меншикова. Повседневные записки делами А.Д. Меншикова 1716–1720, 1726–1727 гг. – М., 2004. – С. 364.

⁴ Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 198 (Меншиков А.Д.). – Оп. 1. – Спр. 1083.– Арк. 1–86 об.), копії у: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 309 (НТШ). – Оп.1. – Спр. 2491. – Арк. 1–94; Листування Михайла Грушевського. – Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. – К.–Нью-Йорк, 2008. – С. 170, 363.

⁵ Дневник Петра Даниловича Апостола. – С. 133, 134, 135, 136, 141, 142, 143, 145, 150, 154.

тоді вважали при імператорському дворі, – Данило Апостол став єдиним і безперечним претендентом у гетьмани, відіграла зокрема, і господарсько-користололюбива вдача миргородського полковника. О. Меншиков – сам хазяйновитий правитель, прекрасно знав, скільки у полковника земельних угідь, винокурень, поташних буд і селітряних варниць, як він уміє торгувати за кордоном збіжжям, горілкою та тютюном, поважав його великий військовий досвід, стриманість, якщо не обережність у вчинках, виваженість суджень і відданість престолу. Все це впливало на хід відбору кандидатури. Отже, навіть час вимушеного, внаслідок чолобитних Полуботка, за імператорським маніфестом арешту в російській столиці був використаний для налагодження потрібних зв'язків та забезпечення подальшого просування на посаду¹. На думку З. Когута, українську автономію 1727 р. було відновлено почасти завдяки цій майстерній політиці лобювання, яку провадив хитромудрий полковник при російському дворі².

Лише після складання присяги на вірність царському уряду і за паспортом, отриманим з рук самого О. Меншикова, Данило Апостол «з поміччю Божою» повернувся в Україну. Для всіх його недоброзичливців, особливо Марковичів та гетьманші Анастасії Скоропадської – прихильників Малоросійської колегії, гетьманом він став «несподівано»³.

Натомість його шлях до гетьманської булави виглядає надзвичайно довгим. Виходець із родини миргородських полковників – братів Григорія і Павла Апостолів, які своїм генеалогічним корінням пов'язані з молдавським боярським родом Катаржи (Catargeu), сам Данило упродовж 44 років обіймав полковницький уряд на рідних теренах. З цього приводу більш ніж вичерпно промовляла його характеристика, яку свого часу Іван Мазепа подав цареві: «Апостол породы волошской, человек от отца заслуженный в войске, воин добрый, из всех полковников давнейший, старейший, знатный, заслуживший честь и любовь от всех полков»⁴. Власне, як найближчий однодумець і спілник, миргородський полковник Д. Апостол ще 1707 р. у військовому таборі під Білою Церквою із неабиякою патетикою звертався до гетьмана: «Очи всхъ на тя уповають и не дай, Боже, на тебе смерти, а мы достанемо въ такой неволи,

---

¹ Гисторія ... Г. Грабянки / Лѣтопись краткій ... – Житомир, 2001. – С. 243.

² Когут З. Відчитування Гетьманщини: державотворчі державошукання // Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 311.

³ Лазаревский А. Люди старой Малороссии // Киевская старина. – 1884. – Т. VIII. – С. 82.

⁴ Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авгсбург, 1948. – С. 10.

то и куры нась загребуть»¹. Навіть після його раптового відходу, по суті відступництва, від І. Мазепи у листопаді 1708 р. опінія Д. Апостола в Гетьманщині залишалася досить високою, про що красномовно свідчить факт відмови сотників Миргородського полку скинути його з полковництва². Раптове відступництво Апостола, очевидно, не позначилося кардинальною зміною його переконань як автономіста, а лише під тиском обставин вимушеною переміною «служби»: від Мазепи і України – до Петра I та імперії. Згодом, як один із найавторитетніших діячів Гетьманщини, миргородський полковник і наказний гетьман, окрім Павла Полуботка, у лютому 1723 р. власною персоною потай примірявся до гетьманської булави, про що писав Петру I: «Понеже ныне в Малороссии гетмана не обретається, а старее меня из малороссийских полковников никого нет – да повелит ваше державство меня, нижайшего вашего раба, пожаловать за мою верную службу в Малороссии гетманом на место умершего гетмана Скоропадского»³. Д. Апостол був першим серед авторів, які 1 жовтня 1723 р. поставили свої підписи під «Коломацькими чолобитними», в яких йшлося про відміну надмірних зборів, запроваджених Малоросійською колегією, та порушено наболіле питання про вибори гетьмана⁴. До реального ж гетьманування дійшло аж через п'ять років.

Реставрація «прежней формы правления» у вигляді гетьманату була не просто великодушним і добрим жестом першої особи в оточенні юного російського правителя. О.Д. Меншиков прагнув також зайняти та утримати унікальне місце у господарстві козацької держави: подаровані й майбутні набуті маєтки, передусім у північних полках, мали функціонувати за російським зразком, на що новоспечений генералісимус дуже розраховував. Ще однією важливою причиною такої неочікувано-поспішної лібералізації урядової політики стосовно України була неминучість нового російсько-турецького конфлікту, у вирішенні якого без українського козацтва годі було б надалі обійтися. Враховуючи неспокійну зовнішньополітичну обстановку, 16 (27) червня 1727 р. Верховна таємна рада ухвалила рішення про перенесення розгляду українських питань із Сенату до Колегії іноземних

---

¹ Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського (1721 р.): свідчення очевидця про Мазепине відступництво // Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994. – Додатки. – С. 165.

² Допрос Григория Герцыка об участии его в измене Мазепы // Киевская старина. – 1883. – Т. V. – Март. – С. 602.

³ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М., 1963. – Кн. IX. – Т. 17–18. – С. 525.

⁴ Черниговская летопись по новому списку (1587–1725). Коломацкия челобитныя: Приложения / Публ. А. Лазаревского // Киевская старина. – 1890. – Т. XXIX. – № 6 (Июнь). – С. 104–110.

справ¹. Про це з Глухова 8 жовтня 1727 р. Д. Апостол писав Петру II, що «вся Малоросія и все малоросійские дела з високого Сената в Г[осу]дарственную Иностранних дел колегию взяты нине по-прежнему»². Сюди ж 18 (29) серпня 1727 р. були перенесені справи із Синоду. Так із переплетіння загальнодержавних і приватних чинників виплило «соизволение быть гетманом миргородскому полковнику Данилу Апостолу»³. Отож, саме О.Д. Меншиков посприяв тимчасовому і формальному відновленню давніх прав і вольностей в «Малоросії».

Напередодні елекції новопризначеного гетьмана до Глухова прибув таємний радник царя Ф.В. Наумов. «По высочайшем Вашего Императорского величества определению и указу прибывши в Малую Россию вашего Императорского величества тайный советник и министр Г[ос]п[од]и[и]н Наумов для Елекции Гетманской в Глухов»⁴, як видно з формулювання, одночасно мав обійняти посаду міністра при гетьмані, не лише з довгоочікуваним для українців дозволом на гетьманські вибори, але й конкретною кандидатурою поважного миргородського полковника. Місія Ф. Наумова, що розпочалася з 18 вересня 1727 р. у Глухові, та його таємна інструкція – «особливи секретные пункты» достатньо добре вивчені в історичній літературі⁵, проте виявлені у московських архівах джерела дозволяють додати нові коментарі.

До 23 червня 1727 р. були підготовані необхідні документи, а саме: грамоти про вибори гетьмана, інструкції таємному царському радникові та новопризначеному міністру при гетьмані Ф.В. Наумову, так звані секретні пункти та формуляр присяги⁶. Від Верховної таємної ради йому наказувалося «предостерегать и путь к тому предуготовить, чтоб, конечно, его, Данила Апостола, а не иного кого в гетманы народ избрал». Він же оголосив і текст царської грамоти від 12 травня 1727 р. про дозвіл на гетьманські вибори⁷.

---

¹ Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського, Інститут рукопису (далі – ІР НБУВ). – Ф. 160. – Спр. 1123. – Арк. 1–1зв.

² РДАДА. – Ф. 248 (Правительствующий Сенат). – Оп. 29. – Спр. 1793. – арк. 632.

³ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 1780. – Арк. 97–98; Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – С. 415.

⁴ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 1793, Арк. 631.

⁵ Див. саму публікацію документа: «Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову» та науковий коментар–передмову В.М. Горобця: До питання про еволюцію гетьманської влади у першій третині XVIII ст. // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2, 3. – С. 70–75.

⁶ РДАДА. – Ф. 13 (Дела о Малороссии). – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 52–75 зв.

⁷ ЦДАУК. – Ф. 51 (Генеральна військова канцелярія). – Оп. 3. – Спр. 2249. – Арк. 24; Спр. 2253. – Арк. 5.

«Коротка передишка часів Апостола»

У фондах Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького донині зберігається оригінал грамоти на пергаменті з вензелем Петра II на гетьманство Данила Апостола, датованої 7 вересня 1728 р., що підтверджувала попередню грамоту від 20 червня 1727 р. стосовно «*Войска Запорожского обоихъ сторонъ Днепра Гетмана Данила Апостола*»¹. Щодо клейнодів, то гетьманський прапор 1686–1688 рр., відомий як «Мазепино знамя», виконував роль головного державного знамена і у перші роки гетьманування Д. Апостола. У 1730 р. гетьман надіслав його до департаменту Колегії іноземних справ із проханням видати на заміну новий клейнод². В Оружейній палаті Московського Кремля донині зберігається прапор Війська Запорозького, подарований гетьманові Д. Апостолу імператрицею Анною Іоанівною саме у 1730 р.³

1 жовтня 1727 р. в гетьманській столиці царським урядом фактично 73-річного претендента Данила Апостола було затверджено – «жаловано в гетмани» – на генеральній раді⁴. Про це свідчить «Доношения Тайного Советника Наумова о избрании 1 Окт[ября] в Гетманы миргородского полковника Даниила Апостола с приложением подлинной Его присяги» від 2 жовтня 1727 р.⁵ 21 січня 1728 р. датовані «Отпуски указов из Иностранной Коллегии к находящемуся при гетмане тайному советнику Федору Наумову, с доношениями от него»⁶. Незабаром між Д. Апостолом і Ф.В. Наумовим спалахнув конфлікт, про що промовисто свідчить інша справа – «О донесениях гетмана

---

¹ Дніпропетровський історичний музей ім. акад. Д.І. Яворницького. – КП-38875 / Арх.-887. – Арк. 1–6; Текст жалуваної грамоти на гетьманство опубл.: Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К., 1994. – С. 633–635; Яворницький Д. Нариси з історії запорозьких козаків та Південної України // Яворницький Д. Твори: у 20 томах. – К.–Запоріжжя, 2004. – Т. 1. Серія: Історія, краєзнавство, археологія. – С. 326–327.

² Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII ст.): Каталог міжнар. виставки. – К., 2008. – С. 113; Chorągiew hetmańska Iwana Mazepy / Гетьманський прапор Івана Мазепи / Ivan Mazepa's hetman's banner. – Kraków, 2008. – S. 69.

³ Кот С. Шукаючи втрачені клейноди // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – Ч. 2. – С. 92, 117.

⁴ Церемонія елекції Д.Апостола у Глухові детально описана у щоденнику бунчукового товариша Якова Марковича: Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.). – Ч. 2: 1726–1729 гг. – К., 1895. – С. 179–180; Аркас М. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 310.

⁵ Архів зовнішньої політики Російської імперії Історико–документального департаменту МІД Російської Федерації (далі – АЗПІ). – Ф. 124: (Малороссийские дела). – Оп. 124/1, 1727 р. – Спр. 21. – Арк. 1–4.

⁶ АЗПІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1728 р. – Спр. 4. – Арк. 1–3.

Даниїла Апостола на тайного советника Наумова», в якій є протоколи допитів Наумова від 21-23 серпня 1728 р. про його зловживання в Гетьманщині¹.

Елекція нового гетьмана у Глухові отримала певний резонанс у світі. Про вибори українського гетьмана (General von Klein-Russland) Д. Апостола повідомляв відомий ляйпцігський альманах «Die Europäische Fama»². Подібно до біографії Івана Мазепи, поміщеної у 1704 р.³ на сторінках цього ж альманаху, вийшла друком досить розлога біографія нового обранця на булаву, його портрет із гербом та підписом внизу «Daniel Apostel Feldherr der Zaporovischen Cosacken», а також зображення печатки «...Малоросії Війська його Імператорської Величності Запорозького»⁴. Про елекцію Д. Апостола писала також і окремо видрукувана у Берліні 1728 р. спеціальна брошура⁵.

Незважаючи на урочистість моменту елекції в недільний день 1 жовтня 1727 р., російська сторона згодом фактично перший раз свідомо знехтувала старожитньою традицією і не уклала нових двосторонніх договірних статей. «Нужди малоросійські» стали предметом підсиленої уваги під час березневих переговорів у Москві гетьмана з президентом Іноземної колегії, куди із сенату були передані всі українські справи, графом Г.І. Головкиним, коли Д. Апостол прибув на коронацію юного імператора Петра II⁶.

«Просительные статейные пункты»⁷, що склалися із двадцяти вимог, були подані гетьманом 12 березня 1728 р. в Москві молодому цареві для

---

¹ РДАДА. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 15. – 75 зв. арк.

² Die Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Stand der vornehmsten Höfe entdeckt.– Leipzig, 1728. – Th. 315.– S. 225–227.

³ Die Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Stand der vornehmsten Höfe entdeckt. –Leipzig, 1704. – Th. XXV.– S. 57–60; Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. – Вид. 2-е, доп. – К.–Полтава, 1995. – С. 52–56.

⁴ Die Europäische Fama....– Leipzig, 1728. – Th. 315.– S. 217–229; Крупницький Б. Біографія гетьмана Даниїла Апостола в німецькому журналі за 1728 р. // Наук. зб. Українського вільного університету в Празі. – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 212, 223.

⁵ Nachricht von der Wahl des neuen Feldherrn der Kozacken Daniel Apostel, nebst dessen kurzgefasster Lebenserzählung aus dem Russischen gezogen. – Berlin, 1728. – S. 2.

⁶ С-ко[Стороженко] Н.В. Стороженки (Фамильная летопись) // Киевская старина. – 1884. –Т. VIII. – Февраль. – С. 212.

⁷ Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 864 (Военно-ученый архив). – Оп. 16. – Спр. 41. – Арк. 1–23 зв. (чернетка – Арк. 1–9 зі вставками тексту – Арк. 9–23 зв.). «Просительные пункта»– текст копії із 20 пунктів міститься також у рукописному збірнику XVIII ст. з колекції М. Судієнка під назвою «Исторія Казацкая, откуда они произошли, о воин Хмельницкаго съ ляхами, штатты гетмановъ, челобитныя и др.» // ІР НБУВ. – Ф. VIII (Київ. університет св. Володимира). – Спр. 150м/50. – Арк. 174–187 зв.

«Коротка передишка часів Апостола»

розгляду, «хорошо ли они сочинены», через канцлера і президента Колегії іноземних справ, графа Г.І.Головкіна. У них, зокрема, йшлося про: 1) відновлення Київської митрополії; 2) заборону духовенству і монастирям на купівлю козацьких земель й отримання маєтностей за заповітами; 3) узаконення самостійного судівництва та видрук книги «Прав малоросійських»; 4) виведення з тих міст Гетьманщини, де вони раніше не дислокувались, російських гарнізонів; 5) про повернення документів, забраних у Павла Полуботка і генеральної старшини під час арешту; 6) про можливість повернення запорозьких козаків на старі місця; 7) про облаштування «Малоросійського двору» в Москві та низку інших вимог¹. Крім того, власне на початку березня 1728 р. відбулися довгі приватні, на неофіційному рівні, переговори між гетьманом разом з полковниками та іншою козацькою старшиною і Г.І.Головкіним безпосередньо «о нуждах малоросийских», і 18 березня до цих 20 статей додано ще 15 додаткових, які загалом передбачали домогтися якомога більше прав на засадах автономії для козацького Гетьманату. В Архіві зовнішньої політики Російської імперії вдалося виявити справу, датовану 22 серпня 1728 р., під назвою «Челобитье Гетмана Даниила Апостола именем Малороссии о подтверждении Малороссийских прав, порядков, и волностей Войсковых на основании бывшем при гетмане Хмелницком, тут же и ответ на восемь Гетманских Статей»².

Відповіді царського уряду на ці вимоги мали досить промовисту скорочену назву – «Рішительні пункти», або повний заголовок: «Решения, учиненного по Его Императорского Величества указу в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запорожского обоих сторон Днепра Гетмана Апостола (22 августа 1728 г.)»³. Українська сторона за підписами канцлера

---

¹ Материалы для отечественной истории. – К., 1853. – Т. I. – С. 23–25.

² АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1728 р. – Спр. 41. – 19 арк.

³ РДВІА.– Ф. 864. – Оп. 16. – Спр. 40. – Арк. 3–15 зв.; Російська державна бібліотека, науково-дослідний відділ рукописів. – Ф. 159 (Коллекция Н. Маркевича). – Спр. 26. – Арк. 67 зв.–74 зв., 333–337 зв.; ІР НБУВ. – Ф. VIII. – Спр. 150. – Арк. 188–197 – у згаданому рукописному збірнику–скрипторію копій документів копія XVIII ст. під назвою «Рѣшеніе учиненное по его императорскаго величества Указу в верх[овн]омъ Тайном Советѣ на поданное Прошеніе войска Запорожского обоихъ сторон Днѣпра Гетмана г[ос]п[од]и[и]на Апостола»; ІР НБУВ. – Ф. II (Історичні матеріали). – Спр. 5041. – Арк. 1–8; опубл.: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1831. – Т. VIII: (1728–1732). – № 5324. – С. 75–82; Протоколы Верховнаго Тайнаго Совѣта (1726–1730 года). – [СПб.], 1880. – С. 85–95; Бантыш–Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – С. 438–441; Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – С. 625–633.

Г.І. Головкина і А.І. Остермана нарешті отримала резолюцію царя «на поданные от гетмана о нуждах малороссийских статейные пункты», затверджену у Верховній таємній раді, як дуже зтяжну відповідь через радника Колегії іноземних справ П.В. Курбатова. У цих «Рішительних пунктах» зовсім не згадувалося про договір Гетьманату з російським урядом і взагалі вони мали форму не двосторонніх договірних статей, а нормативного акту для внутрішнього користування в межах Російській імперії. З цього приводу А. Яковлів цілком слушно зауважив, що заміна традиційної договірної форми «указною», започаткована Петром I, знайшла в «Рішительних пунктах» своє довершення¹. Занадто сміливі, як для початку другої чверті XVIII ст., прохання для новопосталої Російської імперії, висловлені у гетьманських статтях – вимогах, не були повністю враховані царським урядом, чиї резолюції юридично переставали визнавати Гетьманщину самостійним суб'єктом. Попри все, власне вони своїми правовими нормами обмежували сваволу царських урядовців, що ставало вже непоодиноким явищем в Гетьманщині помазепинських часів.

«Реанімаційні» зусилля гетьмана щодо повного відновлення традиційної структури козацької автономії підтримувало загалом одногосно його козацько-старшинське оточення – так би мовити, його «команда» козацького генералітету, що постійно перебувала під його протекцією. Прагнучи уніфікувати кадрову політику в козацькому Гетьманаті за імперським взірцем, 16 грудня 1728 р. Верховна таємна рада визначила таблиць для генеральної старшини. Цим було порушено право виборів у Війську Запорозькому, де «старшину і сотников волными голосы»² споконвіку обирали, або ж віддавали у цьому пріоритет гетьману. За підписом канцлера графа Г. Головкина, князя В. Долгорукого і В. Степанова були затверджені імена кандидатів на посади генеральної старшини, яких у своєму листі від 7 липня 1727 р. представив гетьман і котрі були обрані під час його елекції у Глухові, а саме: генеральний обозний – Яків Лизогуб, генеральні судді – Михайло Забіла та Андрій Кандиба, генеральний писар (до указу) – Михайло Турковський, генеральні осавули – Іван Мануйлович і Федір Лисенко, генеральний хорунжий – Яким Горленко, генеральний бунчужний Іван Борозна, про що було надіслано відповідний указ в Іноземну колегію³. У відділі рукописів Бібліотеки Польської академії наук

---

¹ Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1934. – Т. XIX. – Серія правнича. – Кн. 3. – С. 159.

² РДВІА. – Ф. 864. – Оп. 16. – Спр. 40. – Арк. 5.

³ Сборник РИО. – СПб., 1893. – Т. 84: Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета. – Т. VI (июль–декабрь 1728 г.). – № 271. – С. 705–708.

«Коротка передишка часів Апостола»

зберігається «виденіє» – список генеральної старшини тих часів¹. Не без рекомендації Д. Апостола в січні 1729 р. Верховна таємна рада за посередництвом Г.І. Головкина перезатвердила цей діяльний склад генеральної старшини², серед якої немало було колишніх мазепинців. Дещо раніше, в жовтні 1728 р., за «указом монаршим з тайного верховного совета» лубенським полковником став його молодший син Петро Апостол³. Старший – Павло Апостол прийняв із рук батька полковницький пернач Миргородського полку: 8 жовтня 1727 р., згідно з імператорським указом, йому був «чин полковничества миргородского вручен»⁴, а влітку 1730 р. разом із братом вони склали присягу в соборній церкві у Глухові⁵. Доньки гетьмана були заміжні за бунчуковими товаришами Андрієм Горленком, Іваном Ломиковським та Михайлом Скоропадським⁶. Онуки Апостола згодом навчалися у Санкт-Петербурзі⁷. У серпні 1730 р. він звертався із проханням до впливового московського обер-гофмейстера С.А. Салтикова про покровительство для свого внука Павла (старший син Петра Апостола, до речі, у 1762–1767 рр. став генеральним хорунжим) у Москві⁸. Про це ж у листі від 29 червня 1735 р. до Е.-Й. Бірона у Санкт-Петербург просила гетьманська вдова Уляна (Гуліанна) Апостолова⁹. Гетьманська резиденція – двір зі своєю розгалуженою структурою у Глухові – за часів правління Д. Апостола також була добрим опертям для гетьмана¹⁰. Проте це ніяк не означало, що у нього не було жодних

---

¹ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Oddział rękopisów (далі – Biblioteka PAU i PAN w Krakowie). – Księgozbiór Krzyżanowskich w Czerpowodach, sygn. 269 (Krz.): Akta kozackie z lat 1596–1723, str. 1–4; копія – ЦДІАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2496. – Арк. 1–4.

² С-ко[Стороженко] Н.В. Стороженки (Фамильная лѣтопись). – С.212; Дневник генерального подскарбия Якова Марковича // Киевская старина. – 1894. – Т. XLV. – С. 275.

³ Там само. – С. 258.

⁴ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 1793: Дела Правительствующего Сената по Малороссийской экспедиции с 1728 по 1738 г. – Арк. 631.

⁵ АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1727–1731 рр. – Спр. 30. – Арк. 47, 48–48 зв.

⁶ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 494. – Арк. 30–31; Спр. 2789. – Арк. 35; Спр. 2930. – Арк. 8; Спр. 4900. – Арк. 11 зв.; Спр. 5104. – Арк. 13; Спр. 8643. – Арк. 2–2 зв.

⁷ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1035. – Арк. 27–28.

⁸ РДАДА. – Ф. 1239 (Канцелярия обер-гофмейстера). – Оп. 3. – Спр. 34756. – Арк. 1.

⁹ Там само. – Ф. 11 (Переписка разных лиц). – Оп. 1. – Спр. 491. – Арк. 9–9 зв.

¹⁰ Васильева О. Урядники та служителі гетьманського двору часів правління Данила Апостола (1727–1734 рр.) // Київська старовина. – 2009. – № 1–2 (385–386). – С. 131–168.

проблем з полковницькою опозицією¹. Навесні 1728 р. за хабарі було усунуто з посади стародубського полковника, росіянина Іллю Пашкова². У вересні того ж року провадився допит гадяцького полковника, за походженням серба, Гаврила Милорадовича, якого мешканці Гадяцького полку не без підстав звинувачували «в обидах»³.

Енергійність поважного в літах Д. Апостола у справі послідовного відстоювання автономних прав Гетьманщини добре ілюструє його чолобитна від 11 листопада 1728 р., направлена в Колегію іноземних справ, у якій йдеться про прискорення вирішення військових, фінансових та інших питань стосовно України, а також досі неопублікований діаріуш, точніше – протокольна книга Генеральної військової канцелярії за 1732 р.⁴

У 1727–1729 рр. Апостол активно ратував і домагався за перенесення гетьманської резиденції з Глухова до Батурина, мотивуючи це невідгідним, з точки зору комунікацій, географічним розташуванням козацької столиці на краю Гетьманщини, а також тим символічним фактом, «что при прежних гетманах резиденція гетманска била в Батуринѣ»⁵.

У складних політичних обставинах, коли політична автономія все більше зазнавала обмежень, за висловом Д. Дорошенка, «поле економічної діяльності» з успіхом освоювала козацька старшина⁶. На цьому тлі особливо торгівля, комерція були свого роду компенсацією та способом реалізації для старої і молоді, але «політично обділеної» української протобуржуазії. Данило Апостол не був винятком у цьому процесі, навпаки – залишився в пам'яті, як енергійний господарник і завзятий торговець. Ще на самому початку 1728 р. гетьман став організатором скликання до Глухова представників купецтва найбільших міст: Києва, Чернігова, Ніжина, Полтави та ін. на зібрання, де було ухвалено прохати дозволу царського уряду на експорт «заповідних товарів».

У липні 1728 р. в Москві відбувалися переговори між Данилом Апостолом і австрійським послом у Санкт-Петербурзі графом Францом Карлом фон Вратиславом про відновлення української торгівлі з Сілезією⁷. Цікаво, що у

---

¹ Ковальчук О. Боротьба Данила Апостола з полковницькою опозицією // Старожитності. – 1995. – Ч. 5–6 (72–73). – С. 6–7.

² АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1728 р. – Спр. 15. – Арк. 1.

³ Там само. – Спр. 46.

⁴ ЦДДАУК. – Ф. 51.– Оп. 3. – Спр. 1578.– Арк. 1–4; Спр. 19249. – Арк. 1–297; Згадку про нього див.: Джиджора І. До історії Генеральної Військової Канцелярії //ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. СVII. – Кн. I. – С. 48.

⁵ АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1727 р. – Спр. 24; 1729 р. – Спр. 25. – Арк. 1–2; РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 179.

⁶ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів. 1991. – Т. 2. – С. 397.

⁷ Джиджора І. Економічна політика російського правительтва супроти України в 1710 – 1730 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – Кн. V. – С. 54–55.

квітні 1728 р. граф Вратислав побував у Києві¹. Для австрійської у той час Сілезії українські землі, головно Гетьманщина, були давнім експортером волів; у зворотному ж напрямі звідтіля в Україну теж провадили різні потрібні товари. 19 квітня 1727 р. у Варшаві між Австрією і Польщею було укладено спеціальний трактат, підписаний, з одного боку, послом графом Ф.-К. фон Вратиславом, і з другого, коронним підскарбієм Яном із Пребендова Пребендовським, в якому йшлося «о бреславском торгу которой был в украинской коммерции способен...»². Згідно цього трактату, Річ Посполита зобов'язувалася забезпечувати вільний транзит українських купців до Сілезії та у зворотному напрямі³.

Автаркічна економічна політика Росії щодо України у поєднанні з митним свавіллям щодо українських торгівців у Польщі, а також скарги вроцлавських купців змусили австрійський уряд вдатися до переговорів також і з російським урядом у справі української торгівлі. Шукаючи шляхів для майбутнього військово-політичного союзу з монархією Габсбургів, російська сторона вимушена була прислухатися до австрійської сторони, яка за одну з найголовніших умов поставила вимогу про відновлення вільної торгівлі України із Сілезією. Судячи із нововиявлених документів, активна місія графа Вратислава не лише у Варшаві, але й у Санкт-Петербурзі та Москві у справі, щоб «путь сей чрез Украину восприять», тривала до 1731 р.⁴.

Щоб не допустити російської монополії, гетьман особисто контролював і встановлював торговельні ціни на хліб і вино у містах Гетьманщини⁵. Дбаючи про розвиток торгівлі, на початку квітня 1728 р. «гетман Данило Апостол со всем войском обоих сторон Днепра Запорожским смиренно до лица земли чолом» бив, звертаючись до царя із черговим проханням, «чтоб купцов вид и до для промыслов купеческих приходящих внутрь Малой Россіи на урочніе

---

¹ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 31.

² АЗПІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1732 р. – Спр. 15. – Арк. 3, 3 зв.

³ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 1793. – Арк. 694–699; копія – ЦДІАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2195. – Арк. 5–10; Archiwum Państwowe we Wrocławiu. – Akta Miasta Wrocławia, rkps. A 32.2, karty 369–376; АЗПІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1732 р. – Спр. 15. – Арк. 3, 3 зв.; Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. – С. 55–57; Perlakowski A. Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703–1729). – Kraków, 2004. – S. 265–270.

⁴ АЗПІ. – Ф. 32 (Сношения России с Австрией). – Оп. 32/1; Ф. 32. – Оп. 32/1, 1728 р. – Спр. 8. – 59 арк.; Ф. 32. – Оп. 32/1, 1729 р. – Спр. 8. – Арк. 2; Ф. 32. – Оп. 32/1, 1730 р. – Спр. 7. – Арк. 53; Ф. 32. – Оп. 32/1, 1731 р. – Спр. 12. – Арк. 198.

⁵ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3123. – Арк. 7, 20; Спр. 4578. – Арк. 2.

ярмарки пушано было невозбранно»¹. Збереглося також листування Д. Апостола з ніжинським полковником Михайлом Богдановим, розпочате 1726 р., про направлення до Глухова людей, які їздили до Гданська за товарами для гетьмана², а також донесення з січня 1734 р. конотопського мешканця про затримання у Гродно полковником Воєйковим гетьманського шафаря Василя Рубана, якого було відправлено з волами до того ж Гданська для торгівлі³. Відомі також гетьманські універсали за 1732–1733 рр., адресовані українським купцям, про підготовку волів для продажу до Сілезії та до Гданська⁴.

У соціально-становій політиці «Генеральне слідство про маєтності», очевидно, що «спущене зверху», крім того, проведене згідно з «Рішительними пунктами», у 1729–1730-х роках⁵, мало на меті не лише звичайну ревізію рангових (державних, а, отже, тимчасових – «до ласки войскової»), церковних, монастирських, приватних маєтків, щоб впорядкувати земельні відносини в десяти полках Гетьманщини, а передусім сприяло поверненню до державного фонду рангових маєтностей тих маєтків, які з тих чи інших причин незаконно перейшли у приватну власність. Як далекоглядний державець, Д. Апостол саме через Генеральне слідство здійснив спробу якщо не ліквідації російських маєтків на українській території, кількість яких помітно збільшилася за гетьманування І. Скоропадського та урядування Малоросійської колегії, то, принаймні, привести до ліквідації причин їх зростання, оскільки слідство припинило подальший перехід у приватну власність рангового земельного фонду.

Запровадження окремого фінансового управління – «канцелярії зборів», відтепер із двома підскарб'їями – росіянином Іваном М'якініним та українцем Андрієм Марковичем⁶, значно обмежувало та послаблювало можливості гетьмана у цій галузі. Проте, прагнучи удосконалити фінансову систему козацької автономії, гетьман чи не вперше домігся встановлення не лише точного бюджету (прелімінару) державних видатків (близько 144 тис. рублів на рік)⁷, але й також визначив способи наповнення Військового скарбу⁸. Про це

---

¹ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 28.

² ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2251. – Арк. 1–5.

³ Там само. – Спр. 314. – Арк. 3–5.

⁴ Там само. – Спр. 18703. – Арк. 8–11.

⁵ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 1. – Д. 1808–1814, мікрокопія: ЦДІАУК. – Ф. КМФ–7. – Оп. 2. – Спр. 1–41; Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730. – Полтава, 2007; Листування Михайла Грушевського. – Т. 4. – С. 364–365.

⁶ АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1727–1731 рр. – Спр. 30. – Арк. 43, 44.

⁷ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997. – С. 278.

⁸ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 131; Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – С. 413.

«Коротка передишка часів Апостола»

красномовно свідчить його постійна турбота про збір ввізного мита – індукти, а також «выметка» про прихід та видатки грошей, що збираються до Скарбу військового, зокрема, за 1730 р.: сума з дев'яти полків, крім Гадяцького, становила 19797 рублів 75 коп.¹

У правничій сфері Д. Апостол став ініціатором створення комісії «зводу прав» – першого збірника законів Гетьманщини, який би мав удосконалити державне судочинство. Багатолітня праця, започаткована ним у квітні 1729 р., над складанням та перекладом зводу прав, закінчилася аж навесні 1743 р., коли у Глухові було завершено «Права, за якими судиться малоросійський народ»². Зміни в судочинстві полягали у реформуванні насамперед полкових судів та запровадженні обов'язкової документації. З цього приводу відома його інструкція з 14 пунктів про суди від 13 липня 1730 р., власноручно затверджена гетьманом в Москві через імператорську жалувану грамоту³.

Важливим моментом у відновленні козацької автономії було повернення 1733 р. під гетьманську юрисдикцію Києва⁴ – знакового міста, правічної княжої української столиці, яка з 1708 р. стала центром новоутвореної Київської губернії, де змінювали один одного російські генерал-губернатори⁵. 19 квітня 1733 р. гетьман відзначав у своєму універсалі до київського полковника Антона Танського, що у Києві розмістилися ще «с прошлого 1731 году три армейския полка, от чего имеют немалое утиснение и нужду» київські міщани⁶. Тому конфлікт був закладений у самому зародку, хоча права і вольності міст загалом підтверджувалися жалуваними грамотами російських правителів. Д. Апостол спробував захистити Київ від надмірної генерал-губернаторської опіки й на короткий час повернув місто під гетьманську владу.

Чималі заслуги гетьмана і у військовій галузі. Не можна констатувати напевно, що Д. Апостол – «ордена Святого Александра Невского кавалер» – був вельми щасливим полководцем, оскільки вирушав у численні походи не

---

¹ АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/1, 1730 р. – Спр. 27. – Арк. 1–1зв.; Спр. 28. – Арк. 6–9.

² ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3 (т. III). – Спр. 3284. – 204 арк.; Материалы для отечественной истории. – Т. I. – С. 68; Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. – К., 1997.

³ Федотов–Чеховский А.А. Инструкция гетмана Данила Апостола малороссийским судам // Киевская старина. – 1887. – Т. VII. – Январь. – С. 139–154.

⁴ Krupnyckyj V. Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917. – Wiesbaden, 1963. – S. 183.

⁵ Щербина В.И. Киевские воеводы, губернаторы и генерал–губернаторы от 1654 по 1775 г. // ЧИОНЛ. – К., 1892. – Кн. VI. – С. 139–140.

⁶ Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5 (23). – № 120. – С. 78.

з власної волі та охоти, а з царського указу. Зрештою, ще під час походу російсько-козацького війська на допомогу Августу II часів Північної війни миргородський полковник, ймовірно, під Варшавою влітку 1705 р. втратив праве око. У час його гетьманування – далеко не за українські інтереси – продовжувалися виснажливі військові походи: Низовий, Терський, Перекопський, Дербентський, Сулацький, Польський та ін.¹ Гетьман постійно піклувався про загальний стан козацького вояцтва під своїм регіментом, дбав про його переозброєння, а також про «контрактну армію», зокрема, про порції та рації, платню та винагороду для компанійців та сердюків, а також відродив жолдацьку службу².

Реальною заслугою його діяльності було обмеження до шести кількості «консистентів» – розквартированих на постої в Гетьманщині російських полків, які завдавали їй значних і постійних збитків та часто невідступно вимагали провізії, фуражу і до того, здебільшого, без жодної платні. Щільність розквартирування понад десяти піхотних, драгунських та гусарських полків на території Гетьманщини насправді вражала. Відомості за 1727–1729 рр. із восьми полків (крім Полтавського і Прилуцького) свідчать, що провізії («провианта») було видано 28010 четвериків муки, 1755 четвериків круп, 4983 пудів солі й за провізію заплачено 21442 рублі 22 копійки³. Ф. Наумов нагадував Д. Апостола про те, що «велено смотреть в постоянное в Малой Росии на винтерквартирах полки», щоб вчасно отримували порції та рації⁴. У квітні 1728 р. гетьман писав з Москви Петрові II про розквартирування російських полків на території України та клопотав про відповідну грошову платню за провізію «малоросианам»⁵. У серпні того ж року Д. Апостол надіслав донесення про утримання російських полків згідно з інструкцією, що діяла від

---

¹ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2250, 3383, 3449, 3657, 4526, 9380, 4788, 18697.

² РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 156, 173, 244, 300; Спр. 3569. – Арк. 83, 141; АЗПРІ. – Ф. 124. – Оп. 124/2, 1733 р. – Спр. 7. – Арк. 2–4зв.; ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1578. – Арк. 3 зв.; Спр. 3259. – Арк. 14; Спр. 4178. – Арк. 7, 15; Спр. 4250. – Арк. 23; Спр. 18697. – Арк. 2; Сокирко О. «Малоросійська ручниця» і переозброєння козацького війська 1728–1750 рр. // Київська старовина. – 2005. – № 6 (366). – С. 4–5; Його ж. Жолдацькі формування в Гетьманщині 1669–1765 рр. // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4 (469). – С. 67, 69, 73.

³ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2343. – Арк. 23; Джиджора І. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720–х і 1730–х рр. – С. 10.

⁴ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2343. – Арк. 83.

⁵ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 63.

«Коротка передишка часів Апостола»

1723 р.¹ У листопаді 1728 р. за підписом гетьмана на адресу Колегії іноземних справ було надіслано чолобитну, в якій він просив пришвидшити вирішення питання оплати за провізію та сіль, взятих з українського населення на утримання російських військ². З цього приводу відома ціла низка універсалів та листів Д. Апостола своїм полковникам про утримання населенням російських полків, порядок видання порцій та рацій, сіна і т.ін.³.

З ініціативи командувача російськими військами в Україні, київського генерал-губернатора, австрійця на російській службі Йогана-Бернгарда фон Вейсбаха (у джерелах – *Вейсбах*⁴) з квітня 1731 р. розпочалося спорудження колосальної «Української лінії», що мала своїм завданням створити надійний оборонний пояс від татарських набігів⁵. Цей ланцюг із оборонних споруд, що тягнувся ламаною лінією завдовжки 85 км від Переволочни над Дніпром до Сіверського Дінця і включав 17 фортець і 49 редутів, щорічно вимагав на будівництво до 30 тис. козаків і посполитих⁶. За гетьманування Д. Апостола 20 тис. козаків і 10 тис. посполитих у 1731 р. були на лінійних роботах під командою київського полковника Антона Танського. У 1732 р. таку ж кількість відрядили на зміну під командуванням прилуцького полковника Гната Галагана, а у 1733 р. на «лінійну роботу» ходило 10 тис. козаків і 10 тис. посполитих під командою лубенського полковника Петра Апостола⁷. Будівництво укріплень розтягнулося на ціле десятиліття. До робіт залучили близько 200 тис. чоловік. Головний тягар ліг на козацтво гетьманських і слобідських полків, про що із неприхованим сумом співалося тоді у народній пісні, яка розпочиналася словами:

---

¹ Там само. – Арк. 79.

² ЦДДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1578. – Арк. 3.

³ ЦДДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 2972. – Арк. 8–9; Спр. 9380. – Арк. 25–30, 31–33, 34–38, 109–112; Спр. 4570. – Арк. 8; Спр. 4307; Спр. 4264; Спр. 4593; Спр. 4560 та ін.; Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Rusieckich, rkps. 69: Akta hetmanów zaporoskich 1658–1732, str. 15–16, 18.

⁴ РДВІА. – Ф. 20 (Воинская экспедиция Военной коллегии). – Оп. 1/47. – Спр. 33. – Арк. 58; ЦДДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 3328. – Арк. 3.

⁵ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3569. – Арк. 3.

⁶ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 8. – Спр. 482, 483; РДВІА. – Ф. 424 (Коллекция ВУА). – Оп. 1. – Спр. 1, 167; ЦДДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4364. – Арк. 2–5; Материалы для отечественной истории. – Т. I. – С. 96–99, 106–107, 111–134; Жолтовський П. Українська лінія // Червоний шлях. – Харків, 1930. – № 2 (83). – С. 200–204; Ленченко В. Українська лінія // Військово-історичний альманах. – К., 2006. – Річн. VII. – Ч. 2 (13). – С. 97–103; Пірко В. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (друга половина XVII–XVIII ст.). – Донецьк, 2007. – С. 46–60.

⁷ Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – С. 638.

У Глухові у городі
У всі дзвони дзвонять;
Та вже наших козаченьків
На лінію гонять¹.

Історіографічна традиція міцно закріпила ініціативу повернення Запорозької Січі «з агарянської землі» за Д. Апостолом². З цього приводу інформативні рядки зі щоденника Пилипа Орлика, в якому він із неприхованою злістю та роздратованістю занотував про Д. Апостола, що «миргородський сліпий біс, дійсний ошуканець, волоський хлоп і тому нечесної совісти, ставши гетьманом, прислав до Січі, намовляючи військо до підданства Москві, та запевнював, що йому виплатять за всі роки від того часу, коли військо перейшло на шведський бік, та обіцяв привернути всі, які тільки забажає, вольності»³. Гетьман-емігрант марно плекав надії змстити гетьмана в городовій Україні⁴. В дійсності до весни 1733 р. Д. Апостол сприяв поверненню Коша запорожців із кримськотатарських володінь «під ясні зорі, на тихі води» і навіть домогся дозволу заснувати Нову (Покровську) Січ на р. Підпільній. Однак усе це відбулося також і за більшою державною заповзятливістю та посередництвом того ж таки ініціативного Й.-Б. Вейсбаха, оскільки російський уряд на випадок майбутньої війни з турками був дуже зацікавлений мати запорожців на своєму боці⁵.

Успіхи у культурному житті Гетьманщини найбільш виразно підводили ризику в утвердженні козацької автономії. Відроджена після затяжного несприятливого періоду економіка гарантувала добре підґрунтя для поступу в царині культури. Гетьманські універсали надавали підтримку закладам освіти й передовсім Д. Апостол підняв із занепаду після мазепиної поразки Києво-Могилянську академію. Універсалом від 14 січня 1729 р. він підтвердив за

---

¹ Украинские народные песни, изданные М. Максимовичем. – Ч. I. – Кн. 2: Песни казацкие былевые. – М., 1834. – С. 111.

² Бантъш–Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – С. 443; Грушевський М. Люстрована історія України. – К., 1992. – С. 373.

³ Коструба Т. Гетьман Данило Апостол // Літопис Червоної калини. – Львів, 1993. – Ч. 10–12 (28–30). – С. 49.

⁴ Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу // Укр. археограф. щорічн. Нова серія. – К.–Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 337–338.

⁵ РДВІА. – Ф. 846. – Оп. 16.– Спр. 43. – Арк. 1–2; Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – Док. №№ 9, 10. – С. 53–55.

«Коротка передишка часів Апостола»

академією і братським монастирем всі маєтності¹, а 19 січня 1732 р. надіслав чолобитну на ім'я імператриці Анни Іоанівни із проханням відновити фінансування академії у розмірі 200 рублів субсидії з Військового скарбу, припинену свого часу Малоросійською колегією².

В лютому 1731 р. із Москви в Києво-Печерську лавру було направлено «для строения новой колоколни, архитектора иноземца» Йогана-Готфріда Шеделя³. Крім того, у квітні того ж року обумовлювалося: «токмо оная колоколня добримь архитектурскимь маистерствомь...состроенна бы была искусно и крѣпко»⁴. У серпні 1732 р. внук Павло Апостол у Санкт-Петербурзі від імені діда запрошував канцлера графа Г.І. Головкина «съѣздить в Сорочинцы ради посещения здѣланной вашея велможности (Д. Апостолом. – В. П.) новой каменной црѣкви»⁵ – Спасо-Преображенського храму, справді унікальної мистецької пам'ятки України першої половини XVIII ст., спорудженої у стилі рококо.

28 квітня 1733 р. Д. Апостола, який освячував у Глухові свої «нові будинки», після бенкету з цього приводу розбила «паралетичная болезнь» – інсульт, й наступив лівосторонній параліч⁶. Останній лист, підписаний тремтячою рукою хворого гетьмана у Глухові, датується 15 липня 1733 р., надалі в універсалах та листах «ѣместо Его собственной руки» підписувався генеральний писар Михайло Турковський⁷. Важка хвороба та другий інсульт стали причиною його смерті 17 (28) січня 1734 р.⁸ 31 січня того ж року Анна Іоанівна поспішила підписати грамоту про ліквідацію гетьманства і запровадження Правління гетьманського уряду⁹.

Таким чином, незважаючи на доволі обмежений у часі термін свого гетьманування, Данило Апостол все ж зумів добитися певних позитивних

---

¹ Крупницький В. Культурне життя України за гетьмана Данила Апостола. – Кіль, [б.р.] – С. 3.

² Герасименко Н.О. До історії Київської академії в гетьманство Д. Апостола // Дніпропетровський історико-археографічний зб. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 544–547.

³ АЗПРІ. – Ф.124. – Оп. 124/1, 1731 р. – Спр. 9. – Арк. 1–3.

⁴ ЦДІАУК. – Ф. 128 (Києво-Печерська лавра). – Оп. 1 заг. – Спр. 27. – Арк. 96.

⁵ РДВІА. – Ф. 846. – Оп. 16. – Спр. 25. – Ч. 18. – Арк. 125.

⁶ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 4435. – Арк. 1–4; Спр. 19480. – Арк. 1; Л[азаревский]. А. Посылка гетмана Апостола в Москву за лекарством // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV. – С. 739.

⁷ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3569. – Арк. 264–267, 268.

⁸ Коваленко О. Иван Забіла та його хроніка з історії України // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 150.

⁹ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1.

зрушень у справі відновлення козацької автономії. Завдяки конструктивній діяльності цього «останнього гетьмана-козака козацької України»¹ та його оточення вдалося, бодай на деякий час, втримати ті права і свободи, які українці ще мали. З огляду на це, вислів М. Грушевського «коротка передишка» доволі точний і влучний, оскільки механізм знищення національної окремішності був стрімко запущений Петром I відразу після виступу Івана Мазепи і практично не зупинявся упродовж другої чверті XVIII ст. Розважлива ж політика колишнього старого мазепинця, що серед задніпровської козацької старшини волею долі опинився на вершині влади, лише на декілька років, тимчасово стримала форсований наступ на українську автономію та руйнівний для Гетьманщини затяжний ліквідаційний процес.

Разом з тим Д. Апостол сприяв утвердженню в козацькій Україні типового олігархічного режиму². Високий рівень централізації влади підтверджував гетьманський універсал від 4 травня 1728 р. про заборону подавати скарги на ім'я імператора без дозволу гетьмана³. Укази Анни Іоанівни, починаючи з 1730 р., для гетьмана Апостола засвідчують повну підконтрольність та залежність козацького правителя від вищого владного центру, що означало поступове згортання ліберального політичного курсу російської династії та уряду стосовно України⁴. Тому, як природний традиціоналіст, він намагався певною мірою примирити і поєднати місцеві інтереси з імперськими, ніколи не виступав надто різко, став одним із характерних представників еліти козацької старшини, яка після Мазепинської катастрофи справді навчилася досконало пристосовуватися до обставин, особливо не йти проти течії, тим паче такої потужної, як імперська, а долучилася, власне, до розбудови цієї Російської імперії, але часто-густо передовсім для себе, власної родини, своїх дітей та онуків. Влада у васальному козацькому Гетьманаті була лише вигідним інструментом для досягнення цієї мети, бо про реальну наповненість української державності навіть на правах автономії годі було серйозно вести мову в непевних обставинах тотального політичного контролю та планомірної імперської заглади. Саме тому й зовсім не випадково старожитні козацькі «права і вольності» тоді виходили виключно у Санкт-Петербурзькій редакції.

---

¹ Джиджора І. Матеріали московського «Архива Министерства Юстиції» до історії гетьманщини. – С. 81.

² Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К., 2009. – С. 13.

³ ЦДАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 980. – Арк. 2.

⁴ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. – Sygn. 1678 (Krz.): Ukazy carowej Anny z lat 1730–1733 dla hetmana zaporoskiego Daniela Apostoła i całego wojska zaporoskiego z Moskwy i Petersburga, str. 1–25.

«Коротка передишка часів Апостола»

Стара Гетьманщина так і не спромоглася дати вчасну та гідну відповідь на нагальні виклики російської імперської модернізації за взірцем західного абсолютизму, в стилі «добре керованої» держави епохи Просвітництва, яка цілеспрямовано, без жалю та зайвих сентиментів намагалася уніфікувати життя своїх інкорпорованих національних окраїн. У випадку Апостола не спокутуваний до кінця тяжкий гріх вимушеного відступництва (часто – під Дамокловим мечем елементарного фізичного виживання чи голого прагматизму сімейного благополуччя) від української політичної справи, що була напругою пов'язана з виступом Івана Мазепи, надалі давав про себе знати через принципову поступливість та відповідну поведінку і навіть тогочасний етикет, що особливо добре проглядається через призму численної дипломатарію та епістолярію. Так, один із листів Д. Апостола до Петра II від 4 жовтня 1728 р. традиційно завершувався як на той час звичним підписом із відповідною титулатурою: «Вашого Імператорского всепресвѣтлейшаго Величества вѣрний подданий и всенижайшій рабъ и подножие Войска Вашего ж Імператорскаго Величества Запорожскаго обоихъ сторонъ Днѣпра *Гетман Данило Апостол*»¹ (усе виділене підписав, як іменував його у своїх листах Г.І. Головін, «ясневельможный и превосходительный господин гетман войск малороссийских»², або ж як сам підписувався: «*Зъименоѳанний Гетман рукою власною*»³ – В. П.).

Після 1734 р. надалі процес інкорпорації Гетьманщини у зміцнілі структури російського абсолютизму пішов прискореними темпами. Згодом наступило лихоліття поголовного «слова і діла государевого». Козацька старшина стала зневолюєною та інертною, хоча залишалась постійно невдоволеною політикою царського уряду щодо України. Наприкінці 1740-х – на початку 1750-х рр. ускладнене міжнародне становище та політична кон'юнктура спонукали імператрицю Єлизавету Петрівну задовольнити деякі домагання козацької старшини, зокрема, щодо «обрання» (подібно до 1728 р. – фактично призначення) нового гетьмана, яким став брат фаворита імператриці – Кирило Розумовський. Проте навіть за цієї «золотої осені» Гетьманщини було цілком зрозуміло, що реальний час українських прав і вольностей безповоротно минув з добою Данила Апостола.

---

¹ РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 3568. – Арк. 96.

² РДАДА. – Ф. 248. – Оп. 29. – Спр. 1793. – Арк. 635.

³ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. – Sygn. 270 (Krz.): Uniwersały hetmanów zaporoskich, str. 81–83, 86–88, 91, 92, 94, 95.